

Шарко О., здобувач кафедри логіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

«VAGUENESS» В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ: ІСТОРИКО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАУВАГИ

Анотація. У статті досліджується історія терміна “vagueness” у контексті проблеми його перекладу українською мовою. Хоч слово “vagueness” набуває технічного значення у слововжитку аналітичної (англо-американської) філософії на початку ХХ ст., його витоки сягають античності. На підставі мовознавчого та історико-філософського аналізу показано, що в сучасних логічних та філософських дослідженнях термін “vagueness” має характер неперекладності. Додатково обґрунтовано перекладання українською мовою терміна “vagueness” як «неясність», і таким чином, із двох можливостей при перекладі неперекладності обрано надання нового значення вже існуючому слову (інша можливість – запровадження неологізму – була відкинута). Теоретичні положення, фактичний матеріал і результати дослідження мають значення як внесок у вивчення історії філософських понять та можуть служити відправним пунктом для подальших досліджень явища неясності в Україні.

Ключові слова: історія філософії, аналітична філософія, явище неясності, парадокс «Купа».

О. Sharko, graduate student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

«VAGUENESS» IN ANALYTICAL PHILOSOPHY: HISTORICO-TERMINOLOGICAL REMARKS

Abstract. The article explores the history of the term “vagueness” in the contexts of the problem of its translation into Ukrainian. Although the word “vagueness” took on its technical meaning in the usage of analytic (Anglo-American) philosophy in the 20th century, its origins go back into antiquity. On the basis of a linguistic and historico-philosophical analysis was shown that in contemporary logical and philosophical studies the term “vagueness” functions as the untranslatable. Additionally it was argued that the most suitable translation of the term “vagueness” into Ukrainian is “неясність”, and thus, from the two possibilities of translating the untranslatable, assigning a new meaning to the existing word was chosen (another alternative – coining of a neologism – was rejected). Theoretical principles, factual material and results of the study could serve as a starting point for further investigations of the phenomenon of vagueness in Ukraine.

Keywords: history of philosophy, analytic philosophy, vagueness, sorites.

Постановка проблеми. Явище, яке відоме під назвою “vagueness”, є однією з найбільш досліджуваних проблем у сучасній аналітичній філософії, про що свідчить, зокрема, огляд праць, присвячених цьому явищу, що був опублікований у журналі «*Analysis*»¹. В англійській мові абстрактний іменник “vagueness” та пов’язаний з ним прикметник “vague” є багатозначними та використовуються для позначення неясності, невизначеності, неоднозначності, нечіткості, невиразності, розмитості, розпливчатості, тьмяності, туманності тощо. Вони мають досить широке значення. Однак в аналітичній філософії вони вживаються як специфічні технічні терміни зі звуженим, порівняно з буденним, значенням. Тому у філософському слововжитку необхідно розрізняти термінологічне та не-термінологічне використання слів “vagueness” (німецьке *Vagheit*, французьке *le vague*) та “vague” (німецьке *vage*, французьке *vague*). Термінологічний слововжиток, який датується ХХ ст., пов’язаний з новим зверненням (після довгого періоду відносного нехтування) та обговоренням традиційного

¹ Eklund, M. (2011). Recent Works on Vagueness. *Analysis*, vol. 71, 352-363.

парадокса “Купа”. Терміном “*vagueness*” позначають вид семантичної невизначеності (*indeterminacy*), що характеризується такими взаємопов’язаними властивостями: відсутність чітко визначених екстенсій, існування спірних випадків застосування, здатність призводити до появи парадокса “Купа. Специфічність як синхронії (тобто сучасного значення та положення в семантичному полі суміжних понять), так і діахронії (тобто історії становлення сучасного значення) дозволяє говорити про “*vagueness*” як про явище без відповідників та як “неперекладність”, що є вартою згадки в «Європейському словнику філософій». Як зазначається у вступі до цього “Лексикону неперекладностей”, «те, що йдеться про неперекладності, аж ніяк не означає, що [подібні] терміни... ніколи не перекладалися або не можуть бути перекладені; радше неперекладним є те, що постійно продовжують (не) перекладати. Але це свідчить, що їх переклад тією чи іншою мовою становить таку проблему, що інколи приводить до появи неологізму або надання нового значення старому слову: це покажчик того, наскільки в різних мовах як окремі слова, так і понятійні мережі не збігаються»².

Метою статті є дослідження діахронії терміна “*vagueness*” у контексті проблеми його перекладу українською мовою. Актуальність такого дослідження зумовлена відсутністю в Україні (та й узагалі на пострадянському просторі) ґрунтовних досліджень явища, яке позначається цим терміном. Тоді як для аналітичної філософії ХХ ст. парадокс “Купа” стає тим, чим парадокс “Брехуна” був для середньовічних філософів, а саме: пробним каменем для теорій (логічних, семантичних, мовних), в Україні сучасна проблематизація парадокса “Купа” в контексті досліджень явища, відомого як *vagueness*, є майже невідомою, на відміну від того ж таки парадокса “Брехуна”. Зважаючи на характер терміна “*vagueness*” як неперекладності, є доречним дослідити його історію (як у мовознавчому, так і в історико-філософському аспекті), перш ніж обговорювати проблему його перекладу українською мовою.

Мовознавчий (лексикологічний) аналіз терміна “*vagueness*”. Одразу варто відзначити, що жоден із загальних, тобто не-термінологічних, не-філософських, словників англійської мови не подає термінологічного (філософського) значення слова “*vagueness*”. В «*Oxford English Dictionary*»³ зазначається, що слово “*vague*” запозичено в англійську мову з французької, яка, у свою чергу, запозичила слово “*vague*” у ХІІ ст. з латини. Кінцевим його етимомом є латинське *vagus* “блукаючи, мандрівний; змінний; непевний”. Перша згадка слова “*vague*” в англійській мові датується серединою ХVІ ст. Спочатку слово “*vague*” використовувалося в значенні “сформульований у загальних або невизначених [*indefinite*] термінах; невиразно або неточно виражений; позбавлений подробиць та деталей (щодо висловлювань)”. Проте більшого поширення воно набуває в ХVІІ–ХVІІІ ст. Значення, більш наближене до сучасного термінологічного, а саме: “щодо слів, мови: той, що має неточне значення [*not precise or exact in meaning*]”, – вперше засвідчено 1690 р. в «Розвідці про людське розуміння» Дж. Локка. Значення “невизначений, невиразний, нечіткий [*indefinite, indistinct*]” вперше засвідчено 1704 р., теж у працях Локка. Уже в ХІХ ст. розвивається значення “такий, чия форма та обрис не мають визначеності; безформний, туманний, тьмяний”. Власне іменник “*vagueness*” є похідним від прикметника та засвідчений набагато пізніше: перша документальна згадка лише на початку ХІХ ст.

Більш детально простежити еволюцію значень слова “*vague*” дає змогу «*Dictionnaire historique de la langue française*»⁴. Французьке *vague* є давнім книжним (“ученим”) запозиченням класично латинського *vagus* (вперше зафіксовано у французькій мові 1213 р.). Класичне латинське *vagus* дійшло до давньофранцузької мови також усним шляхом (через народну латину) у своєму первинному значенні “блукаючий, мандрівний” у формі *vai*. Проте давньофранцузьке *vai* не збереглося через свою короткість та можливу омонімію з іншими словами. Первинним значенням латинського *vagus* було “такий, що не має постійного місцезнаходження”. З цього конкретного значення розвинулося також переносне значення “такий, що не має постійного положення, чий статус не є усталеним”. Дальша етимологія латинського *vagus* є невідомою (спірною). Французьке слово “*vague*”, яке походить від латинського *vagus*, спочатку функціонувало як іменник, а потім (від 1375 р.) як прикметник, у первинному латинському значенні “блукаючий, мандрівний [*errant, vagabond*]”, яке зберігалося до ХVІ ст. У функції прикметника, починаючи з ХІV ст., слово “*vague*” також застосовується щодо неточних ідей, чуттів [*des idées, des sentiments imprécises*] (1316–1328) та щодо невизначеного простору, місця [*un espace, un lieu indéfini*] (1550). Починаючи з ХVІІ ст. прикметник “*vague*” застосовується до того, що не можна точно локалізувати, наприклад болю, недуги (1661). Ідея “туманності, тьмяності [*vaporeux, non*

² Кассен, Б. (ред.), Сігов, К. (ред.) (2009). *Європейський словник філософій: лексикон неперекладностей. Том 1*. К.: Дух і літера, 13.

³ Simpson, J. (ed.), Weiner, E. (ed.) (1989). *The Oxford English Dictionary*. 20 volumes. 2nd edition. Oxford: OUP.

⁴ Rey, A. (dir.) (2012). *Dictionnaire historique de la langue française*. 3 volumes. 3ème edition. Paris: Le Robert.

défini” у слові “*vague*” появляється у слововжитку малярів наприкінці XVII ст. Прикметник “*vague*”, що все ще асоціюється з ідеєю “неточності [*imprécision*]”, застосовується також до того, що є непевним, двозначним або неясним [*incertain, ambigu ou obscur*] (1664). Іменник “*le vague*” в загальному значенні “неточність, неясність, невиразність (у застосуванні до ідей, чуттів)” вперше засвідчений лише 1754 р.

Історико-філософський аналіз терміна “*vagueness*”.

Античність. Вирази “*vague*” та “*vagueness*” походять від латинських *vagus* та *vago[r]* (мандрувати, блукати), що у своєму первинному значенні є відповідниками давньогрецьким *πλανητός* та *πλανάω*, про що свідчить назва “планета”, тобто “мандрівна зірка” (*ἀστήρ πλανητός, vaga stella*), на протипагу звичайним, так би мовити, “нерухомим” зіркам. Обидва давньогрецьких та латинських слова, разом з іншими похідними від них словами, знаходять також ужиток у метафоричному значенні в античних авторів-філософів. Хоч метафоричний ужиток і можна перекладати в сучасних західноєвропейських мовах словами, що походять від латинського *vagus*, проте переносне значення, що є характерним для античних авторів, полягає в змінності, плинності, нестабільності, нерегулярності речей у світі, а не їх невизначеності, неясності (звичного значення в сучасних мовах). Це стосується тих випадків, наприклад, коли Арістотель в «Нікомаховій етиці» пише про змінність, розпливчатість (*πλάνη*) предмета науки про державу або політики (тобто блага)⁵; або коли Цицерон у трактаті «Про природу богів» пише, що про безсмертних богів «треба мати думку не хибну та хитку... а стійку та визначену (*non vaga sed... certa sententia*)»⁶. Проте цей ранній, лише частково наближений до сучасного значення слововжиток є рідкісним, спорадичним. Подібно до того, як в сучасній філософії слово “*vague*” одночасно заступає численні терміни новочасної філософії (наприклад, щодо ідей та понять: (не)ясний, (не)виразний, плутаний), без того щоб кожному з них відповідав один єдиний відповідник, так само знаходимо цілу низку давньогрецьких та латинських виразів (як, наприклад, заперечення *οὐκ/μή ἀκριβής/—ως* (неточний) або *ἀσαφής/—ως* (непевний), що можуть бути одночасно перекладені в сучасній філософії єдиним словом “*vague*”. Окрім заперечень *οὐκ/μή ἀκριβής/—ως* та *ἀσαφής/—ως*, у значенні “невиразність, неясність” часто використовувався вираз *ἀμυδρως* (букв. тьмянний, туманний). Також від дієслова *ὀρίζω* (відмежовувати, визначати) походять як вираз *ἀόριστος* (невизначений, непевний), так і вираз *ἀδιόριστος* (невизначений, неозначений). Поза термінологічним ужитком в Арістотелевій логіці (*ἀόριστος ὄνομα* та *ἀόριστος ῥήμα* – це невизначені імена та дієслова, що постають завдяки запереченню (наприклад, “не-людина”, “не-бігати”)⁷, а *ἀδιόριστος κατηγορικός* позначає невизначене судження на протипагу загальному та частковому судженню⁸), *ἀδιόριστος* зустрічається лише зрідка, однак *ἀόριστος* зустрічається часто, зокрема у своєму головному значенні “не[до]визначеність”. Ці давньогрецькі вирази були відносно уніфіковано перенесені до латини, причому відбулося пересікання семантичних полів, а саме: *οὐκ ἀκριβής* (неточний) передається як «*incertus*» / «*indiligens*» / «*non subtilis*», *ἀσαφής* (неясний/непевний) – як «*non planus*» / «*non manifestus*» / «*incertus*», *ἀδιόριστος* / *ἀδιόριστος* (невизначений) – як «*in[de]finitus*» / «*indeterminatus*» / «*indistinctus*», та *ἀμυδρός* / *ἀμαυρός* (тьмянний, туманний) – як «*obscurus*».

На питання, чи стоїть за ужитком цих виразів щось подібне до сучасних теорій явища *vagueness* (як можна було б очікувати від обговорення античними філософами парадокса “Купа”), мусимо відповісти запереченням, оскільки була відсутня основна передумова сучасної дискусії про парадокс “Купа”, а саме: визнання абсолютної застосовності критерію формальної правильності. Лише у філософії стоїків думка про абсолютну застосовність критерію формальної правильності відігравала важливу роль, що також пояснює, чому проблема парадокса “Купа” отримала таке велике значення в їхньому логічному вченні. Секст Емпірик так описує дилему, перед якою ставили стоїків (академічні) скептики міркуваннями на кшталт парадокса “Купа”: або стоїки мусять визнати, що «не зможуть відрізнити софізм від [правильного] міркування... якщо форма міркування є правильною, а засновки є істинними» (і таким чином прийняти, наприклад, абсурдний висновок міркування, що використовується при побудові парадокса “Купа”), або вони мусять визнати, що «не мають загальноприйнятого критерію [правильності]»⁹. Однак в античності парадокс “Купа” загалом не пов’язувався з питанням про формальну правильність міркувань. Пізні коментатори парадокс “Купа” розглядали переважно в контексті вчення про точність (*ἀκρίβεια*).

⁵ Арістотель, Микеладзе, З.Н. (ред.) (1981). Сочинения в 4-х томах. Т. 2. М.: Мысль, 55-56.

⁶ Цицерон, М.Т., Майоров, Г.Г. (ред.) (1985). *Философские трактаты*. М.: Наука, 100.

⁷ Арістотель, Микеладзе, З.Н. (ред.) (1981). Сочинения в 4-х томах. Т. 2. М.: Мысль, 94.

⁸ Ibid, 100.

⁹ Секст, Эмпірик, Лосев, А.Ф. (ред.) (1976). Сочинения в 2 томах. Т. 2. М.: Мысль, 315.

Середньовіччя та Відродження. У середньовіччі термін “*vagus*” використовувався в контексті обговорення семантичних теорій, зокрема теорій про сингулярні терміни та їх властивості. Поняття про “*conceptum vagum*” використовували (спочатку Жан Бурідан, а потім інші автори після нього, наприклад Микола Орезмський) для вирішення проблеми засвоєння сингулярних термінів, що постає перед однією з центральних доктрин середньовічної філософії мови, що пов’язана з теорією, згідно з якою мовлення (та мислення) співвідноситься з внутрішньою ментальною мовою, без якої жодне висловлювання не є осмисленим¹⁰. Термін “*vagus*” також використовувався в теології. Наприклад, Тома Аквінський, намагаючись вирішити апорію триєдності Бога, пояснював іпостасі триєдиного Бога як «*individuum vagum*», тобто коли застосовуємо слово “особа” щодо трьох іпостасей Бога, то маємо справу з «нечітко позначеною індивідуальною річчю»¹¹.

Проте історія сучасного слова “*vagueness*” має за джерело не схоластичну термінологію, яка протривала в університетах до XVII ст. Радше, його джерело слід шукати в тій трансформації значення слова “*vague*”, що відбулася в середньовічній латині та давньофранцузькій мові наприкінці XII ст. та внаслідок якої прикметник “*vague*” в (давньо)французькій мові, поряд зі значеннями “мандрівний, блукаючий / нестійкий, змінний, плинний”, набуває нових значень: від XIV ст. – переносне значення “нелокалізований, невиразний, невизначений (біль, фарба)” та від XVI ст. – сучасного значення “неточний, неясний (мова, ідея, чуття)”. В останньому значенні слово було запозичено спочатку англійською мовою, а потім німецькою. Слово “*vague*” в сучасному значенні остаточно закріпилося в англійській книжній мові в XVII ст., а слово “*vage*” – у німецькій *Bildungssprache* у XVIII ст.

Новий час. Слова, що походять від латинського *vagus*, проте які використовуються в новому, відмінному від античного, значенні, знаходимо від XVII ст. в англійських та французьких філософів та від XVIII ст. – у німецьких. Ранній новочасний ужиток “нового” слова (точніше, старого слова в новому значенні) у різних авторів виявляє спільну тенденцію: слова “*vagus*” (у текстах, написаних латиною), “*vague*” (в англійських та французьких текстах) та “*vage*” (у німецьких текстах) вводяться не як *terminus technicus*, радше вони стоять поряд зі специфічною новочасною термінологією (не)ясний та (не)виразний [(*in*)*clarus et (in)**distinctus*], плутаний [*confusus*]), яка потім, у сучасній філософії, була значною мірою витіснена словами “*vague*”, “*vagueness*”. Давній, античний елемент у значенні слова “*vagus*”, а саме: “хиткий, нестійкий, нерегулярний, плинний”, – ще добре відчутний у Р. Декарта, коли він пише про “туманні та змінні опінії” («*vagas... & mutabiles opinioniones*»), на відміну від істинного та певного знання («*veram & certam scientiam*»)¹². Проте в Декарта та його наступників-картезіанців (зокрема, А. Арно та П. Ніколя в так званій “логіці Порт-Рояля”) використання слова “*vagus*” жодним чином не пересікається зі спеціальною картезіанською термінологією “(не)ясних”, “(не)виразних”, “плутаних” (ідей, понять). Однак уже Дж. Локк використовує слово “*vague*” в сучасному значенні, зокрема, коли в “Листі до читача” «Розвідки про людське розуміння» він скаржиться на «неясні та беззмістовні форми висловлювання (*vague and insignificant Forms of Speech*)»¹³, а в самому тексті «Розвідки» не раз полемізує проти «невизначених ідей (*vague Ideas*)»¹⁴. Але коли Локк безпосередньо аналізує поняття ідеї або характеризує мову, він використовує виключно усталену новочасну термінологію, наприклад, коли пише, що «одні ідеї є ясні (*clear*), а інші – неясні (*obscure*), одні є виразні (*distinct*), а інші – плутані (*confused*)»¹⁵; або що «всі науки та галузі знань є... перенавантажені неясними (*obscure*) та двозначними (*equivocal*) термінами...»¹⁶. У «Новій розвідці про людське пізнання» Г. Ляйбніц загалом теж дотримується традиційної термінології, хоч він іноді використовує такі вирази, як «недовершена, невизначена сутність (*essences vague*)» та «невизначена ідея (*idée vague*)»¹⁷. Власне, французький переклад «Розвідки» Локка можна вважати суттєвим фактором в усталенні нового значення слова “*vague*”, адже у французькому перекладі воно використовується в близькому до сучасного значення в багатьох місцях, де в оригіналі переважно вживається слово “*loose*”, наприклад: «*application vague des noms*», «*signification vague*», «*usage vague des mots*», «*notions vagues*», «*discours vague*».

¹⁰ Lagerlund, H. (2004). Vague Concepts and Singular Terms in a Buridanian Language of Thought Tradition. *Proceedings of the Society for Medieval Logic and Metaphysics*, vol. 4, 25-36.

¹¹ Аквінський, Фома (2002). *Сумма теології: Частина 1. Вопросы 1-43*. Киев: Ника-Центр, 388.

¹² Декарт, Р., Хома, О. (укл.) (2014). «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень. К.: Дух і літера, 246-247.

¹³ Locke, J., Nidditch, P.H. (ed.) (1979). *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford: OUP, 10.

¹⁴ Ibid, 593.

¹⁵ Ibid, 363.

¹⁶ Ibid, 510.

¹⁷ Лейбніц, Г.В., Нарский, И.С. (ред.) (1983). Сочинения в 4-х томах. Т. 2. М.: Мысль, 304-305.

Критичне ставлення новочасних філософів до (пізньої) схоластичної філософії виявляється, зокрема, у критиці непомірного інтересу середньовічних філософів до термінологічних дистинкцій, з чим пов'язується скепсис щодо мови, характерної для філософії Нового часу. Одним із проявів цього скепсису є думка про те, що мова може стояти на перешкоді справжньому пізнанню речей, а обговорення мовних (термінологічних) проблем часто веде лише до пустої балаканини. Як яскраво показують наведені цитати з творів філософів Нового часу, ця підозріливість до схоластичного філософування часто виражається за допомогою слова “*vagus*”. Х. Вольф був тим філософом, який у новочасній філософії за допомогою терміна “*vagus*” термінологічно усталив проблему “чіткого” слововжитку у філософії. Так, у «Рациональній філософії або логіці» Вольф стверджував, що від філософів вимагається, щоб вони у своїх міркуваннях використовували вирази, що не змінюють свого значення під час аргументації. Таким чином, мова філософії мусить бути чітко визначеною, незмінною та не мусить бути неясною («*constans esse debet... vocis significatus, adeoque determinatus, non vagus*»)¹⁸. У технічній частині своєї “Логіки” Вольф визначає «*terminus vagus*» як такий термін, якому не відповідає жодне незмінне поняття («*cui non constanter invariata respondet notio*»)¹⁹, що особливо стосується того разу, коли термінами позначаються темні та плутані поняття («*Si quis cum voce jungit notionem obscuram, vel confusam... termini significatus vagus est*»)²⁰. З “невизначеним, неясним” судженням («*judicium vagum*»), на відміну від визначеного судження («*judicium determinatum*»), маємо тоді справу, коли його логічна форма не є достатньою, тобто коли поняття суб'єкта не міститься в понятті, що позначається предикатом («*subjectum ita non exhibet, ut notio ejus includat id, per quod praedicatum determinatur*»)²¹. Нарешті, “неясне” висловлювання («*vaga propositio*») – це висловлювання, яке позначає («*significatur*») неясне судження, що особливо має місце, коли воно містить неясні вирази²². Варто зауваги, що вже сам Вольф відзначав, що його приклади показують, що (за винятком царини математики) більшість виразів, суджень та висловлювань є невизначеними, неясними, нечіткими («*exempla ubivis obvia sunt*»)²³. Проте Вольфове усталення терміна “*vagus*” не закріпилося: не знаходимо його в жодному філософському словнику того періоду, ані пізніших часів, не відіграє він також жодної ролі в підручниках з логіки або риторики. Таким залишатиметься стан справ аж до середини ХХ ст. Причину цього слід шукати в тому, що словом “*vagus*” тоді ще не позначали жодного самостійного мовного явища. Радше ним позначали будь-яке ухилення від методичного ідеалу точності, що (знову) відкрили Декарт та інші новочасні філософи.

XIX та ХХ століття. Формування сучасного поняття “*vagueness*” припадає на кінець ХІХ ст. Поворот до сучасної концепції пов'язаний значною мірою з ім'ям Г. Фреге. Хоч Фреге ще не використовував окремого слова “*Vagheit*” як спеціального терміна (тобто безпосереднього німецького відповідника англomовному терміну “*vagueness*”), проте у зв'язку з парадоксом “Купа” він вказував на необхідність точних меж у поняттях, оскільки інакше будуть порушуватися закони класичної логіки. Таким чином, Фреге був першим, хто визначив явище “нечітких” меж як явище *sui generis*. У рамках проблематизації явища, яке пізніше отримало назву “*vagueness*”, Фреге використовує метафоричний образ наявності в екстенсії понять нечітких, розмитих меж, що поступово (непомітно) переходять у тло²⁴. Можливо, під впливом ідей Фреге Б. Рассел 1923 р. опублікував статтю під назвою «*Vagueness*», з якої розпочинається сучасна дискусія щодо парадокса “Купа” в аналітичній філософії. Однак у своєму визначенні поняття “*vagueness*” як «*one-many relation*»²⁵ Рассел ще нечітко відмежовує *vagueness* від простої невизначеності. Лише М. Блек у статті «*Vagueness: an exercise in logical analysis*» (1937), яка була написана як відповідь Расселу, виразно відрізняє *vagueness* від інших видів семантичної невизначеності, таких як багатозначність, загальність та неспецифічність, і, таким чином, надає виразу “*vagueness*” як статусу *terminus technicus*, так і значення, яке з того часу він має в аналітичній філософії. Блек поєднує аналіз Рассела з ідеями Ч. Пірса, який незалежно від Фреге виокремив *vagueness* як незалежне явище. Згідно з Пірсом, «висловлювання є неясним (*vague*), коли існують такі стани справ, стосовно яких... є суттєво непевним (*intrinsically uncertain*), чи можна їх розглядати як такі, що стверджуються

¹⁸ Wolff, Ch. *Philosophia rationalis sive Logica* (1728). <http://books.google.com.ua/books?id=h-gTAAAAQAAJ&hl=uk&source=gbs_navlinks_s/> (2015, квітень, 20), 73.

¹⁹ Ibid, 175.

²⁰ Ibid, 176.

²¹ Ibid, 285.

²² Ibid, 284.

²³ Ibid, 285.

²⁴ Frege, G., Geach, P.T. (ed.), Black, M. (ed.) (1960). *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*. Oxford: Basil Blackwell, 159.

²⁵ Russell, B. (1923). *Vagueness*. *The Australian Journal of Philosophy and Psychology*, vol. 1, 89.

чи заперечуються цим висловлюванням...»²⁶. Окремо варто відзначити, що поряд із цим розвитком ідей щодо явища “*vagueness*” у ранній аналітичній філософії (від Фреге до Блека) існував також паралельний розвиток ідей у Польщі. Як можна очікувати, представники Львівсько-Варшавської школи, на логічні погляди яких значний вплив мала семантика Міля та логіка Фреге, теж приділяли увагу явищу нечітких меж. Наприклад, Т. Котарбінський позначає вираз властивості як хиткий (в оригіналі – “*chwiejny*”, в англійському перекладі – “*vague*”) тоді, коли той пов’язаний з поняттям відповідного ступеня вираження²⁷. К. Айдукевич не лише посилається у своїх міркуваннях на поняття, що є відповідником “*vagueness*” сучасної аналітичної філософії, а саме “*nieostrość*” (наприклад, при обговоренні проблеми універсалій), – але й дає йому цікавого визначення: «термінами з нечітким значенням (в оригіналі – “*nieostrzy*”, в англійському перекладі – “*vague*”) є такі терміни, чиє використання в розв’язуваному (*rozstrzygalny*) згідно з правилами мови контексті може зробити цей контекст нерозв’язуваним (*nierozstrzygalny*) згідно з цими самими правилами мови»²⁸.

Проблема перекладу терміна “*vagueness*”. Отже, слово “*vagueness*” на початку ХХ ст. набуває нового, технічного значення у слововжитку аналітичної (англо-американської) філософії завдяки Ч.С. Пірсу, Б. Расселу та М. Блеку. Постає питання, як перекладати термін “*vagueness*” у його технічному значенні. Найпростішою ситуація здається в більшості західноєвропейських мов, де можна використовувати слова, що, як і англійське *vague*, походять від латинського *vagus* (наприклад, французьке *vague*, італійське, іспанське та португальське *vago*, німецьке *vage*, нідерландське *vaag*, шведське та норвезьке *vag*, чеське *vágní*), застерігаючи, що ці слова необхідно розуміти виключно у специфічному для аналітичної філософії значенні. Проте латинське *vagus* поширилося на схід не далі чеської мови: *vágní* та *vágnost* дійшли чеської за посередництвом німецької мови. Уже в сусідній польській мові для передачі термінологічного слововжитку англійського *vagueness* використовують переважно термін “*nieostrość*”²⁹. *Nieostrość* походить від прикметника “*nieostrzy*”, що буквально значить “негострий”. Проте під гострістю іноді мається на увазі гострота зору, тому *nieostrzy* може мати значення на кшталт “такий, ніби його спостерігає людина, яка має поганий зір”, звідки походить переносне значення “такий, що має нечіткі контури; розмитий, розпливчатий, невиразний”. У польському термінологічному ужитку слова “*nieostrość*” відчутний вплив слововжитку Г. Фреге. Відомо, що ідеї Фреге відіграли важливу роль у формуванні сучасної концепції неясності, зокрема його так зване вчення про логічно досконалу мову. Однією з перешкод для цієї доктрини Фреге вважав нечіткі межі (*unscharfe Grenzen*) у понять. Семантика польського *nieostrzy* точно відповідає семантиці німецького *unscharf*, та уже представники Львівсько-Варшавської школи використовували його паралельно до слововжитку Фреге. І хоч Рассел використав термін “*vagueness*” (і в цьому його наслідують сучасні англо-американські філософи) для позначення явища, яке вперше окреслив Фреге, сучасні польські дослідники, спираючись на власну термінологічну традицію, продовжують використовувати для позначення цього явища слово “*nieostrość*”.

Однак, на відміну від Польщі, в Україні вплив аналітичної філософії донедавна був мінімальний. За браком філософської традиції, подібної до польської, проблема перекладу постає з особливою гостротою. Зважаючи на попередні термінологічні зауваги, існує дві можливості перекладу терміна “*vagueness*”:

(1) *Запровадження неологізму.* Якщо зважати на чеський відповідник англійському *vagueness*, то ймовірним неологізмом в українській мові мав би бути вираз “вагність” (прикметник – “вагний”). Запровадження неологізму має ту перевагу, що стає можливим недвозначно вказати на явище, про яке має йтися (без утручання зайвих асоціацій, що можуть вводити в оману, які пов’язані використанням питомого слова). Однак використання неологізму “вагність” здається неприйнятним зі стилістичних причин (на відміну, скажімо, від ситуації в польській мові, в якій існує чимало запозичень, що походять від латинського *vagor*, а саме: *wagary*, *wagarować*, *wagus*, *wagant*, *wagabunda* тощо, а тому новотвір на кшталт *wagny* викликав би набагато менше заперечень).

(2) *Надання нового значення вже існуючому слову.* У цьому разі можливими виразами для перекладу терміна “*vagueness*” є: неясність, невизначеність, неоднозначність, нечіткість, невиразність,

²⁶ Peirce, C.S., Baldwin, J.M. (ed.) (1902). *Vague* (in logic). *Dictionary of Philosophy and Psychology*. New York: MacMillan, 748.

²⁷ Kotarbiński, T., Bidwell, G. (ed.), Pinder, C. (ed.) (1966). *Gnoseology: The Scientific Approach to the Theory of Knowledge*. Oxford, Pergamon Press. 24.

²⁸ Ajdukiewicz, K. (1937). *Problemat transcendentalnego idealizmu w sformułowaniu se-mantycznym*. *Przegląd Filozoficzny*, t. 40, 284.

²⁹ Odrowąż-Sypniewska, J., Stalmaszczyk, P. (red.) (2011). *Filozoficzne koncepcje nieostrości*. *Metodologie językoznawstwa. Od genu języka do dyskursu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 49–71.

розмитість, розпливчатість, тьмяність, туманність. Найбільш доречним для передачі українською мовою значенням, що відповідає значенням слів “*vagueness*” та “*vague*” в аналітичній філософії, здаються слова “неясність” та “неясний”. У кінцевому підсумку вибір слів “неясність” та “неясний” для передачі термінів “*vagueness*” та “*vague*” є довільний та лише відображає вподобання автора. Проте слово “неясність” здається більш стилістично нейтральним у порівнянні з такими виразами, як *розмитість*, *розпливчатість*, *тьмяність*, *туманність*. Натомість вирази *невизначеність* та *неоднозначність* структурно відповідають таким поширеним у сучасній філософії мови термінам, як “*indeterminacy*” та “*ambiguity*”, тоді як за виразом “нечіткий” у вітчизняній логічній традиції закріпилося значення, що відповідає англійському *fuzzy* (див.: нечітка логіка – *fuzzy logic*).

Висновки. Історико-термінологічний аналіз показує, що слово “*vagueness*” у сучасних філософських та логічних студіях є неперекладністю. Його термінологічний слововжиток, який датується ХХ ст., пов’язаний із новим зверненням до традиційного парадокса “Купа”. Слово “*vagueness*” набуває нового, технічного значення у слововжитку англо-американської аналітичної філософії головним чином завдяки Ч.С. Пірсу, Б. Расселу та М. Блеку. Із двох варіантів “перекладу” неперекладності – запровадження неологізму або надання старому слову нового значення – для передачі терміна “*vagueness*” українською мовою перевага надається другому, а саме: терміни “*vagueness*” та “*vague*” пропонується позначати словами “неясність” та “неясний”. Теоретичні положення, фактичний матеріал і результати дослідження дозволяють контекстуалізувати явище неясності в історії філософії та надають чудову можливість входження до найсучасніших дискусій з приводу проблеми неясності – однієї з центральних проблем філософської логіки та філософії мови.

References

1. Ajdukiewicz, K. (1937). Problemat transcendentalnego idealizmu w sformułowaniu se-mantycznym. *Przegląd Filozoficzny*, t. 40, 271-287.
2. Aristotel, Mikeladze, Z.N. (red.) (1981). *Sochinenija v 4-kh tomakh. T.2*. M.: Mysl.
3. Dekart, R., Khoma, O. (ukl.) (2014). «*Medytatsiji*» Dekarta u dzerkali suchasnykh tlumachen. K.: Dukh i Litera.
4. Eklund, M. (2011). Recent Works on Vagueness. *Analysis*, vol. 71, 352-363.
5. Foma, Akvinskij (2002). *Summa teologii: Chast 1, Voprosy 1-43*. Kiev: Nika-Tsentr.
6. Frege, G., Geach, P.T. (ed.), Black, M. (ed.) (1960). *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*. Oxford: Basil Blackwell.
7. Kassen, B. (red.), Sihov, K. (red.) (2009). *Jevropejskij slovnyk filosofij: leksykon neperekladnostej. Tom 1*. K.: Dukh i Litera.
8. Kotarbiński, T., Bidwell, G. (ed.), Pinder, C. (ed.) (1966). *Gnoseology: The Scientific Approach to the Theory of Knowledge*. Oxford, Pergamon Press.
9. Lagerlund, H. (2004). Vague Concepts and Singular Terms in a Buridanian Language of Thought Tradition. *Proceedings of the Society for Medieval Logic and Metaphysics*, vol. 4, 25-36.
10. Lejbnits, G.V., Narskij, I.S. (red.) (1983). *Sochinenija v 4-kh tomakh. T. 2*. M.: Mysl.
11. Locke, J., Nidditch, P.H. (ed.) (1979). *An Essay Concerning Human Understanding*. Oxford: OUP.
12. Odrowąż-Sypniewska, J., Stalmaszczyk, P. (red.) (2011). *Filozoficzne koncepcje nieostrości. Metodologie językoznawstwa. Od genu języka do dyskursu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 49–71.
13. Peirce, C.S., Baldwin, J.M. (ed.) (1902). Vague (in logic). *Dictionary of Philosophy and Psychology*. New York: MacMillan, 748.
14. Rey, A. (dir.) (2012). *Dictionnaire historique de la langue française*. 3 volumes. 3ème édition. Paris: Le Robert.
15. Sekst, Empirik, Losev, A.F. (red.) (1976). *Sochinenija v 2-kh tomakh. T. 2*. M.: Mysl.
16. Russell, B. (1923). Vagueness. *The Australian Journal of Philosophy and Psychology*, vol. 1, 84-92.
17. Simpson, J. (ed.), Weiner, E. (ed.) (1989). *The Oxford English Dictionary*. 20 volumes. 2nd edition. Oxford: OUP.
18. Tsitseron, M.T., Majorov, G.G. (red.) (1985). *Filosofskie traktaty*. M.: Nauka.
19. Wolff, Ch. *Philosophia rationalis sive Logica* (1728). <http://books.google.com.ua/books?id=h-gTAAAAQAAJ&hl=uk&source=gbs_navlinks_s> (2015, April, 20).